

UDK 811.163.42(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljen 30. lipnja 2003.
Prihvaćen za tisak 25. rujna 2003.

Darija Gabrić-Bagarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2
10000 Zagreb
dgabric@ihj.hr

JEZIK U GRAMATIKAMA JUŽNIH HRVATSKIH PROSTORA 17. I 18. STOLJEĆA

U radu se analizira jezik opisan u gramatikama Kašićevoj, Mikaljinov, Della Belliniov, Babićevoj, Šitovićevoj i Jurinovoj u odnosu na temelje današnjega hrvatskoga književnoga jezika, te s obzirom na jezik pisaca i organskih idioma na kojima se zasnivaju gramatički opisi. Autorica polazi od hipoteze da se u gramatikama opisuje književni jezik danoga vremena, a da je prodor govornih crta ograničen.

Hrvatska filologija nudi respektabilan broj studija o dopreporodnim gramatikama i gramatičarima, uglavnom s aspekta gramatikologije, što znači da će se u središtu znanstvenoga zanimanja naći gramatički postupci, gramatičarski uzori koje stari slovničari slijede, te međuutjecaji mlađih i starijih autora, a posebno će se zanimljivim doimati domaće gramatičko nazivlje (Bosanac 1901; Jernej 1981, 1991, 1992; Katičić 1981; Kravar 1991; Stolac 1991, 2002; Tafra 1990, 1993, 1998, 1999).

Slijedom postulata modernoga jezikoslovlja filolozi svojom zadaćom smatraju utvrđivanje tipa gramatike, svrhu s kojom je pisana i mogući atribut preskriptivnosti.

Pri tome se posebno ima na umu da promatrane gramatike, premda nastale na hrvatskom prostoru, nisu samo gramatike hrvatskoga jezika i nisu uvijek pisane hrvatski, zapravo brojne su gramatike stranih jezika s paralelnom hrvatskom građom, ali i gramatike hrvatskoga jezika s kojim stranim metajezikom.

Problem tipa jezika koji se u gramatikama opisuje nije sustavnije istraživao, uglavnom se promatraju pojedinačne odlike ili se nakon panoramnoga pogleda u jezik gramatike odredi koju je narječnu strukturu gramatičar opisivao. Kako gramatika uvijek mora biti utemeljena na jeziku knjige, knjiga je – suvremenim rječnikom rečeno – njezin korpus, nužno se opisuje jedna faza književnoga jezika, jedan stupanj na vertikali povijesnoga kretanja. Štokavska osnovica suvremenoga hrvatskoga standardnoga jezika izrasta iz štokavski pi-

sanih književnosti, ali zbog određenih zahvata u književnojezičnu strukturu na prijelazu iz 19. u 20. st. neke su izvorno hrvatske štokavske karakteristike podvrgnute korekcijama ili su im zatvorene mogućnosti ulaska u novovjeki hrvatski standard. Usporedba gramatika koje pripadaju izravnoj povijesti standardnoga jezika i današnje gramatičke norme trebala bi pokazati u kojoj smo se mjeri i stupnju odrekli vlastite jezične prošlosti, odnosno čemu pojedina specifična obilježja hrvatskoga jezika duguju svoj današnji status.

S tim ciljem u ovom radu analizirat ćemo opis hrvatskoga jezika u sljedećim gramatikama: Bartol Kašić, *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (1604), Jakov Mikalja, *Gramatika tali(j)anska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik* (1649)¹, Ardelio Della Bella, *Istruzioni grammaticali della lingua illirica* (1728), fra Tomo Babić, *Prima Grammaticae institutio pro Tyronibus Illyricis accommodata* (1712, 1745), fra Lovro Šitović Ljubušak, *Grammatica latino-illyrica ex Emmanuelis, aliorumque approbatorum Grammaticorum libris, Juventuti Illyricae studiosae accommodata* (1713, 1742), fra Josip Jurin, *Osservazioni sopra i casi, nomi, pronomi, preposizioni della Lingua Illirica detta Slava* (1793).²

Odabranim je gramatikama zahvaćen dvostoljetni period, autori su pripadnici različitih narječja, jezika (Della Bella je Talijan) i crkvenih redova (iskusovci i franjevci), pa se pri razmatranju uočava fond razlika uvjetovanih upravo podrijetlom autora, narječnim obilježjima kraja u kojem djeluju i čitateljskom publikom kojoj je gramatika namijenjena, ali i čvrsta struktura obličkih obilježja zasnovana na tradiciji i jeziku vodećih pisaca.

Iako su Mikaljina, Babićeva i Šitovićeva gramatika svoje čitatelje poučavale talijanskom, odnosno latinskom jeziku, zbroju hrvatskih gramatika priključuju ih hrvatski prijevodni likovi, odlomci na hrvatskom (Mikalja, Šitović, Babić) ili čak hrvatski kao metajezik (Mikalja, dijelom Babić i Šitović).

Zbog svega te gramatike nisu samo jezikoslovni izvori nego i primjeri jezične uporabe, izvori za povijesnojezičnu analizu na svim razinama: od fonologije do sintakse. Naravno, u slučaju Mikaljina, Babićeva i Šitovićeva djela ne može se hrvatski jezik autora rekonstruirati samo na temelju kontrastivno uvedenih hrvatskih primjera i sklonidbenih obrazaca, nego i pomoću hrvatskih jezičnih podataka iz različitih “negramatičkih” dodataka, iz hrvatski pisanih gramatičkih naputaka i pouka, kao i iz dodanih rječnika (Babić, Šitović).

Pri tome se ne može potpuno isključiti gramatikološki pristup upravo stoga što opis stranoga jezika diktira i uvjetuje opseg hrvatske građe.³

Polazište ovoj raščlambi odredila je definicija gramatike što ju je na početku svojih dijaloških gramatičkih pouka iznio T. Babić: *Grammatica est ars recte loquendi, recteque scribendi scriptorum et poetarum lectionibus observata. Gramatika je umijeće pravilna govora i pravilna pisanja koje se vidi u tekstovima pisaca i pjesnika.*

¹ U ovom slučaju latinski znači talijanski, dok za *lingua Latina* Mikalja rabi naziv jezik dijački.

² U radu je korišteno izdanje Babićeve gramatike iz 1745. i Šitovićeve iz 1742, kako je navedeno u Izvorima na kraju članka.

³ Razlika u broju padeža između latinskoga i hrvatskoga, ili razlika u tipu deklinacije na liniji talijanski – hrvatski prouzročila je izostanak nekih padežnih likova, nekih kategorija, npr. određenoga pridjevskoga vida i sl.

Premda u tim riječima prepoznajemo nešto od definicije Dionizija Tračanina (“Gramatika predstavlja iskustveno spoznavanje onoga što pjesnici i prozni pisci najčešće upotrebljavaju”), i danas bismo se složili s tvrdnjom da nas gramatika poučava ispravnu govoru i pisanju, dok bi drugi dio definicije s obzirom na odnos standardni jezik – književni jezik zahtijevao i neke ograde. Babićev aksiom znači da gramatičar svoj materijal mora crpsti iz književnoga teksta, a samim tim opisani izraz ima atribut *prestižnoga, biranoga, uzornoga*. I dok je za Kašićevu gramatiku nedvojbeno utvrđeno da opisuje stanje u štokavsko-čakavskoj književnoj produkciji s početka 17. st., pa je jasno što su izvori i odlike jezika, pitanje je kojemu jeziku pripadaju navedeni atributi u ostalim gramatikama: jeziku koji se opisuje (latinski, talijanski) ili kontrastivno uvedenoj hrvatskoj komponenti. Budući da su autori gramatika ujedno i pisci (Babić, Šitović) ili leksikografi (Mikalja, Della Bella, Jurin), možemo pretpostaviti da su iste kvalifikacije biranosti, uzornosti i prestiža morale biti pripisane i hrvatskom poredbenom iskazu, posebno zanimljivim napomenama i naputcima, tzv. opomenama u Babića i Šitovića, ili objašnjenjima u Mikalje. Zapravo, kontrastivni pristup podrazumijeva da se inojezična konstrukcija ili oblik uvijek prevode uzornim, uporabom prihvaćenim hrvatskim ekvivalentom. Gramatičar mora dati pouku svom čitatelju, pogotovo ako se radi o svećeničkim kandidatima ili đacima, na dobrom književnom jeziku koji je istodobno korisniku poznat i blizak.

Analizu jezika određuje nekoliko činjenica.

Najprije, treba naglasiti da su pripadnost gramatičara različitim redovničkim zajednicama, različito podrijetlo i različit prostor djelovanja uvjetovali jedan broj razlika, prvenstveno na fonološkoj razini, dok apstrahirani morfološki opis ide u prilog pretpostavci da 17. i 18. stoljeće poznaje jedan tip izraza koji bismo nazvali prosjekom, a odgovarao bi pojmu norme u suvremenom jeziku. Za raščlambu su relevantne odlike koje razlikuju narječja i govore, te oko kojih je pri ustanovljivanju standarda bilo dvojbi i prijepora.

Usporedivost je za pojedine razine ograničena stoga što se gramatike razlikuju po sadržaju i opsegu, sve imaju morfologiju, samo neke sintaksu, a i tu se sadržajno pojavljuju razlike od autora do autora.

Budući da većina autora ne donosi podatke o naglascima, u ovom se članku tim aspektom problema nećemo ni baviti. Isto tako izvan istraživačkoga interesa ostavit ćemo slovo-pis i pravopis, jer se ne dotiču izravno naznačene polazišne teze.

Fonologija

Prva i najzanimljivija fonološka odrednica supstitucija je staroga glasa jat, prema kojoj se najizrazitije određuje i odčitava podrijetlo gramatičara. Kašićeva je gramatika ikavska, s rijetkim ekavizmima tipičnim za sjevernodalmatinske otočke govore (*devojka, peteh, retko, venčac*), a jedini ijekavizam uveo je Kašić u obliku pokazne zamjenice *ti(j)eh*, i to ne u opisu sklonidbe zamjenica već u pravopisnom poučku o dvoglasima. U svim nastavačkim morfemima zamjena jata je ikavska.

Mikaljina gramatika gotovo je dosljedno ijekavska, s tipičnim dubrovačkim ijekavizmima u fleksiji (*ovizijeh, dobrijeh, tvojijeh, mojijeh, ostalijeh, namisnicijeh*), u niječnom obliku pomoćnoga glagola *nijesam*, u neodređenim zamjenicama (*njeki, njeka*), dok su ikavizmi sporadični, svedeni na leksički izbor ustanovljen tradicijom i na nazivlje (*slidi, sniži, namisnik imena, slovinski jezik*).

Della Bellini primjeri također su ijekavski (*snijeg, tijelo, dijete, sjeme*) ili iznimno ikavsko/ijekavski: *vrijeme/vrime* s ekavizmom u kosim padežima – *vremena, vremenima* itd.

Nastavački morfemi također su ijekavski: *u stadijeh, u dnevijeh, u vjetrijeh, tijeh, ovijem, našijeh* itd.

Nasuprot gramatičarima dubrovačkoga kruga dalmatinski i bosanski su slovničari dosljedni ikavci, što se otkriva kao ikavizam u leksičkim i gramatičkim morfemima: *pivalica, lin, slipiti, miriti, priričak, na kolih, po prijateljih* (Šitović), *pivaoci, misto, kolino, čestiti(h), dobrim* (Babić), *tilesa, svičar, kripost, tih, tim, u ribarih* (Jurin). Kako je Jurin na početku gramatike izrijekom kao svoj uzor naveo “Erudito Ardelio”, oponašat će ga mjestimično uvodeći paralelne likove “*vrime ò vrijeme*”.

Bilježenje glasa /h/ potpuno je ispravno u svih promatranih gramatičara, osim u Jurina i Babića. Babić očito nema u svom fonološkom inventaru taj glas, te ga redovito ispušta i u osnovama i u nastavcima, a ako se koji put i pojavi *h*, uvijek je samo znak dužine (*nohs*) ili je pak pisan na neetimologijskom mjestu: *biho* (=bio), *poznaho* (=poznao), *huseknuti, humoriti, hizdanuti* (=izdahnuti) i sl.

Jurin takvih iskliznuća nema mnogo, ali se pojavljuju primjeri bez /h/: *ajduk, aljina, tia* (=htio) itd.

Jotacije su izrazito ovisne o narječnoj pripadnosti pojedinoga gramatičara i o starosti gramatike. Prva gramatika, Kašićeva, prasl. /*d’/ predstavlja pretežito čakavskim refleksom /j/, npr. *vojaše* (= vođaše), *potujujem* (= potuđujem), *zgaja se, meju, sprovajah*, dok su primjeri sa /đ/ iznimno rijetki: *sladi, vođah*.

Mikaljina gramatika pak ima štokavski refleks prasl. /*d/ kao /đ/: *oslađujem, pogrđujem, također; viđah, viđmo, viđu, pogađa se* itd.

Ista je situacija i u Della Belle, što ilustriraju primjeri: *viđah, sladi, mladi, potuđujem, među* itd.

Dalmatinske gramatike bi se mogle okarakterizirati kao štokavske po toj crti, jer su iskliznuća prema čakavskom leksički uvjetovana, pa samim tim i rijetka.

Šitović uglavnom ima štokavski refleks /đ/: *među, rođen, građanin, događa se*, ali se sporadično pojavljuje čakavsko: *mejaš, takojer*. Babićeva gramatika nudi primjere: *također, među, događaj* itd.

Jurin ima čakavske zamjene s /j/ u izdvojenim leksemima: *gospojica, tuje*, naporedo čakavski i štokavski povezan veznikom ò (=ili) *među ò meu*, te štokavske likove u komparativu i superlativu pridjeva: *mlađi, najsladi*.

Praslavenske skupine *stj, *skj, *zdj, *zgj u svih su isključivo sa štokavskim refleksom: *št, žd*.

Mikalja i Della Bella poznaju ijekavsku jotaciju, dok ostali – zbog ikavske zamjene jata – ne provode tu promjenu.

Primjeri: *koljena, njeko, nješto* (Mikalja), *snjezi, snjegovi* (Della Bella).

Jotacija u glagola izvedenih od *iti* potpuno je nepoznata Kašiću (*pojdoh, pojde*).

Za razliku od njega Mikalja ima štokavski lik izvedenica s *iti*: *doći, poći, naći, nađe, nađi*, ali i bez jotacije kad se radi o analoškoj promjeni: *iziti*.

Della Bella pruža dokaze za potpuno provedenu jotaciju u izvedenicama s *iti*: *doći, poći, dođe*, premda jednom ima primjer *side* (= *side*), gdje je jotacija analoška, pa se uvijek i ne očekuje.

U franjevačkih su gramatičara, osim u Jurina, redovito provedene jotacije. Babić ima primjere: *doći, prići, otići, dođe*, te u osnovnom glagolu dijalektalni odnos: *ići – idem*. Šitovićeve su potvrde: *ići, proći, naći, izaći, dođoh*. Jurinova gramatika ne obrađuje glagole, pa je jedini registrirani oblik projde u primjeru za uporabu prijedloga *kroz*: *Marko projde kroz ove planine, rike i doline*.

Kašićeva gramatika nema nijedan primjer s izvršenom sekundarnom jotacijom.

Mikalja u svom *Kratkom nauku* zbog ograničena broja kategorija koje prati ne daje puno primjera za sekundarnu jotaciju, ali ono što daje, na neki način najavljuje sve što će se pojavljivati u ostalih slovnika. Mikalja ima više puta neotirani lik *dijački* i redovito jotirano *treći, treća*.

Kako Della Bella pripada štokavskom korpusu 18. stoljeća, očekivali bismo potpuno provedenu sekundarnu jotaciju. Primjeri pokazuju dosljedno provedenu promjenu u primjerima: *treći, trenuće*, što pokazuje da je jotirano /t/. U kategoriji glagolskih imenica sa sufiksalsnom sekvencom *-bje* dodanom pridjevu trpnom na /n/ jotacija nije provedena: *iman'je, govoren'je*. Zbirne i apstraktne imenice poznaju provođenje promjene: *kamenje, zdravlje*, dok I jd. i-vrste nema promjenu: *kripostju*, kao ni izvedenica *krstjanin*. Iz takve slike bismo zaključili da sve što je tradicijski pisano bez jotacije, a to su uglavnom kategorija I jd. ž. r. i-vrste, glagolske imenice i tvorbe sa sufiskom *-janin*, ušlo je i u Della Bellin jezik neotirano. Kategorije koje su izmakle takvoj arhaizaciji ulazile su u gramatički tekst u govornom liku.

Jurin i Šitović registriraju jotiran samo lik *treći*, dok I jd., glagolske imenice i izvedenice sufiksom *-bje*, te prilagođenice nemaju jotaciju: *kripostju, primalitje* (Jurin); *divji, pitje, milosrdje, gvozdja, ljubljen'je, življen'je, djavao, dijak* (Šitović). Babić brojeve navodi samo na latinskom, instrumentala nema, a glagolske imenice redovito su s provedenom jotacijom: *poštenje, oćučenje, ticanje, doticanje, plakanje, imanje, krštenje, pričešćenje, pomazanje*... Iznimke su *ganutje* i *došastje*, gdje posljednja svoj neotirani lik duguje statusu religijskoga termina, po uporabi je knjiška riječ, što određuje njezin fonetizam.

Bez jotacije pojavljuju se tvorbe koje i danas u Babićevu kraju nemaju promjenu: *rodjak, rođjaci, teletji*, ili koje su uobičajeno neotirane u franjevačkoj literaturi: *djavao*.

Definitivno književnom jeziku pripadaju u svih pisaca nesažete skupine *-ao, -eo*, koje se u govornom jeziku redovito sažimaju.

Morfologija

Središnji dio starih gramatika opis je deklinacija i konjugacija, pa se morfološki opis može relativno jednostavno apstrahirati. Budući da Mikaljina gramatika opisuje talijanski, Šitovićeve i Babićeve latinski jezik, hrvatski se rekonstruira iz paralelnih, kontrastivnih sklonidbenih uzoraka, što zbog različitosti opisivanih struktura mjestimično ostavlja praznine. No one su popunjive podacima iz drugovrsnih tekstova, obično iz gramatičkih pouka pisanih hrvatski ili iz primjera u sintaktičkim napomenama. Za taj ćemo dio rabiti naziv nevezani tekst.⁴

Sustav množinskih padeža kriterij je narječne klasifikacije, što znači da će u pitanjima osnove standardnoga jezika imati središnje mjesto.

Isticano je kao osnovno načelo Kašićevih *Institucija* paralelno navođenje svih oblika, čakavskih i štokavskih, u G, D, L i I mn. imenica.

Tako će G mn. u Kašića biti s nastavcima *-ov/-a/-i* za muški, *-ov/-a/-i/-Ø* za srednji rod, *-a/-Ø* za ženski rod *e-vrste*, te *-a/-Ø/-i* za ženski rod *i-vrste*.

Kašić ne odabire jedno narječje, već presnimava stanje u čakavskim i štokavskim književnostima (Gabrić 2002b: 399–400).

Gramatičari koji slijede za njim, ma koliko se metodološki oslanjali na njegovu gramatiku, bit će skloni drukčijim rješenjima.

Već će Mikalja imati isključivo novoštokavski nastavak *-a*: *vojnika, vojvoda, kuća*.

Della Bella također ima samo oblike s *-a*, a nastavak *-i* rezerviran je samo za *i*-vrstu ž. roda i ostatke stare *i*-vrste m. r.: *duhova, dana, otaca, čudesa, stada, sinova, gradova, riba, ruka, duša, planina, brzina; kćeri, milosti, ljudi...*

Opažamo i specifičnosti karakteristične za im. ž. r. sa suglasničkom skupinom na kraju osnove: *crkava, tikava, praskava...*

Della Bella nakon paradigme imenice *vjetar* napominje da u nekim mjestima G mn. završava na *-ov*, ali smatra svakako boljim oblik s nastavkom *-a*. To je rijedak primjer normativne napomene u našim starim gramatikama.

Isključivo novoštokavski G mn. bilježe i Babić, Šitović i Jurin. Šitović i Jurin prema tradiciji bosanskih franjevaca genitivnom *-a* dodaju *-h*, što je vjerojatno samo grafijski znak za duljinu sloga, jer isto *-h* nalazimo i u G mn. *ljutih*, gdje nastavak *-ih* ne bismo očekivali ni pod kojim uvjetima.

Primjeri su brojni: *proroka, otaca, pivaoca/pivalaca, dana, drva, duša* (Babić), *gospodinah, pastirah, otacah, danah, ljudih, dnevih, kolinah, pivalicah, rikah, ženah, crkvah, materah, ...* (Šitović), *ribarah, duhovah, čelah, danah, dnevah, vladikah, vilah, ribah,*

⁴ Primjeri su isključivo uzimani iz teksta citiranih gramatika. Svi su preslovljeni u suvremenu grafiju. Nesli-
veni izgovor bilježi se apostrofom, npr: l'j, n'j. Ijekavizmi se pišu kao u današnjoj normi. Opaža se da u nekih
pisaca dolazi istovrstan izbor imenica, glagola, pridjeva za paradigme, npr. odabir glagola imati i učiti u Kašića
i Della Belle, ili ljubiti u Šitovića i Babića. Dijelom je to rezultat povoda za Alvarezom, a dijelom utjecaj
starijih gramatičara na mlade.

vojvodah... (Jurin). Jurinova je samosvojna crta pojava nastavka *-ju* u G mn. ž. r. i-vrste: *kripostju*, dok abl. mn. ima nast. *-i*: *kriposti*.

Iznimno se imenica *jaspra* u Šitovića i Babića svršava u G mn. na *-i(h)*: *jaspri(h)*, što bismo i danas češće zabilježili nego preporučivano *jasprâ*.

Dativ mn. u Kašića je dosljedno sa starim nastavcima (po vrstama): *-om/-em, -am, -am*. Zapažamo da i kod i-vrste ima neočekivani nast. *-am*.

Istu sliku možemo rekonstrukcijom dobiti i iz Mikaljinje gramatike, s tim što on nema primjera žen. roda i-vrste. Njegove su potvrde: *vojnikom, vojvodam, kućam*.

Stari oblik D mn. čuvaju i Babić i Šitović, dok Jurin i Della Bella obogaćuju paradigmu nastavkom *-im* u muškom i srednjem rodu, te novim nastavcima uz i-vrstu žen. roda.

Primjeri: *prorokom, ocem, dnevom, dušam* (Babić); *gospodinom, ocem, vrimenom, oćučenjem, materam, dušam, pivalicam* (Šitović); *ribarom, vitezom/vitezovim, bogovom/bogovim, čelom, vilam, vojvodam, ribam/ribami, kripostim/kripostma, kripostima* (Jurin); *vjetrom/vjetrim, ocem/ocim, duhom, duhovom, snjegovom, vremenom, stadom/stadim, vojvodam, ribam, materam, kćeram, milostim* (Della Bella).

L mn. redovito je sa starim nastavcima *-i(h)/-ije(h)* za m. i sr. rod, odnosno *-a(h)* za ženski e-vrste ili *-i(h)* za ženski rod i-vrste. Iznimka je Jurinova druga deklinacija s nastavkom *-am* (*vilam, ribam*).

Broj potvrda je relativno ograničen stoga što taj padež imaju samo neke gramatike u svojim sklonidbenim obrascima, a u nekima se tek može apstrahirati iz teksta gramatičkih objašnjenja i naputaka.

Kronološki gledano, samo u Jurina e-vrsta bilježi prodor dativnoga *-am* u L mn.

Primjeri iz paradigma prezentiranih u gramatikama:

Kašić: *u golubih/golubi, vitrih/vitri, vrimenih, zlatih/zlati; vojvodah; sladostih;*

Della Bella: *ocih/ocijeh, vjetrih/vjetrijeh, stadijeh, vremenih/vremenijeh; kućah, materah; milostih/milostijeh;*

Jurin: *ribarih, dnevih, čelih; vilam, ribam, vojvodam; kriposti.*

Mikalja ima samo četiri padeža u opisu talijanskoga jezika, pa se i hrvatski kontrastivni materijal ograničava na isti broj padežnih oblika. U tekstu gramatike registrirani su L mn.: *po člancijeh, u prilikah, u skulah*. Babić i Šitović opisuju latinski ustroj koji lokativa nema, pa se u pasažima hrvatskoga teksta mogu pronaći oblici L mn. sa sljedećim potvrdama: *ramenah, vrimenah, imenah, prijateljeh, kolih, u akuzativih* (Šitović); *po kraljevstvi, po država, u pismi, po nuglih* (Babić).

Instrumental množine također pokazuje i u promatranom razdoblju životnost starih nastavaka *-i* (m. i sr. r.), *-ami* (ž. r. e-vrste), *-mi* (ž. r. i-vrste), ali i prodor novih (*-ima, -ama*) i prijelaznih (*-imi, -ma*), tako da se može zaključiti da je I mn. najprije krenuo pravcem novoštokavskoga inoviranja.

Trostruku mogućnost opisuje Kašić (*s golubimi, s golubima, s golubi; s vitrimi, vitri-ma, vitri; sa zlatima, zlatimi, zlati; s vojvodami, vojvodama; sa sladostami, sladostima, sladosti*).

Della Bella slijedi Kašićeve dvostrukosti *s vjetrima/s vjetrimi*, ako preuzima Kašićev primjer, ali isti postupak će primijeniti i u samostalno odabranim primjerima: *s ribami/ribama*, *s materami/materama*. Isključivo nove nastavke zapažamo u slučajevima kad ne preuzima Kašićev primjer: *s ocima*. Primjeri novih nastavaka su brojniji: *s danima/s dnevimama*; *s vremenima*; *sa stadima*; *s kćerima*, *s milostima*. Imenice e-vrste u Della Belle su predstavljene primjerom *vojvoda*: I mn. *s vojvodam/vojvodama*, što je zbog prodora dativnoga lika u instrumental sasvim specifično u odnosu na ostale gramatike.

Među primjerima uporabe prijedloga *nad* Della Bella citira Palmotića: *nad ranami*, *nad stvarimi*, *nad vratima*, gdje je očito mogao zapaziti naporednost novih, prijelaznih i starih nastavaka.

Jurinov nacrt *s ribarim*, *s čeli*, *s dnevimama*, *s vilami*, *s ribam*, *s vojvodam*, *s kripostmi* kombinacija je svih mogućnosti uz podjednaku zastupljenost prijelaznih likova (*ribarim*, *ribam*, *vojvodam*) i starih (*čeli*, *kripostmi*, *vilami*).

Mikaljini primjeri su iz teksta gramatičkih pouka: *imenima*, *među riječima*, njihova malobrojnost ne dopušta uopćeniji i sigurniji zaključak, ali je evidentno da se radi samo o novim nastavcima.

Hrvatski pisani pasazi u Šitovića i Babića dopuštaju prema nevelikom broju potvrda za I mn. rekonstrukciju sljedeće slike: *s verbi*, *s pristavci*, *ovim ričma*, *s ričma*, *s ričima*, *s molbami* (Šitović); *prid očima*, *prid rukam* (Babić). Očigledno je da stari i novi nastavci i ovdje koegzistiraju. Jedini novi oblik (*očima*) duguje svoj nastavak činjenici da se radi o pravoj dvojini, o pojavi koja je *eo ipso* par, pa da je nastavak došao iz vremena kad je dvojina još bila živa. Zašto se isto načelo ne primjenjuje i na imenicu ruka, nije sasvim razvidno.

Govoreći o raširenosti *iliričkoga* jezika i njegovim narječnim razlikama, Babić je ustvrdio da piše onako kako se govori u njegovu mjestu, jer je to jedini način da se odupre neujednačenostima. To bi se stajalište vjerojatno moglo primijeniti na sve autore gramatika kad su u pitanju množinski padeži, s iznimkom Kašića koji registrira i raznonarječne oblike. Naime, odabranim korpusom obuhvatili smo dalmatinski (Babić, Jurin), bosanskohercegovački (Šitović) i dubrovački (Mikalja, Della Bella) krug štokavštine u rasponu od dva stoljeća i opazili da se stabilizirao samo G mn. s novim nastavkom i da je L mn. ostao, s rijetkim iznimkama, izvan inovacijskih procesa. D i I mn. zahvaćeni su procesom međusobnoga ujednačavanja i primanja novih dvojinjskih nastavaka. Povjerujemo li Babićevoj izjavi i vlastitoj pretpostavci da u toj odlici pisci slijede vlastiti idiolekt, mogli bismo zaključiti da je novoštokavski sustav množinskih padeža markirao dubrovački idiom, dijelom dalmatinski, ali da nije postao opće pravilo.

Gramatički tekstovi stajali su čvrsto na temeljima književnoga i razgovornoga jezika, a nisu rezultat domišljanja svojih autora. Sasvim je izvjesno da je Kašićeva čakavsko-štokavska struktura apstrakt iz dviju književnosti i dviju književnojezičnih stilizacija, čakavske i štokavske, premda to nije eksplicirao. Jurin, naprotiv, izrijekom tvrdi da se oslanja na Della Bellu, a Della Bella čak signira izvore iz kojih preuzima primjere. Babićeva lektira dobro

je poznata, čine ju: Kašić, Bandulavić, Divković, Margitić, Ančić, Šitović iz štokavskoga kruga, Baraković i anonimni pjesnici čakavci (Šetka 1967: 126–165).⁵

Sustav množinskih padeža bio je tijekom 17. i 18. st. ovjeren praksom, oblikovana je uporabna norma koja u dopreporodnom razdoblju zamjenjuje preskriptivnu. U prilog tomu govori činjenica da nekih nastavaka, prisutnih u jeziku pisaca, nema u analiziranim gramatikama. Dovoljno je panoramno pregledati potvrde iz Daničićeve *Istorije oblika*, pa ćemo zaključiti da sve ono što ima nisku čestotnost ili je na bilo koji način iznimno ne ulazi u gramatičke opise. Osim toga, razvidno je da pišćev autoritet utječe na izbor oblika koje bismo označili gramatičnim. Na primjer, dio dubrovačkih pisaca (D. Ranjina, Zlatarić) već u 16. st. u D mn. e-vrste ima nastavak *-ami*. Kako je taj nastavak nepoznat Kašiću, iznimno rijedak u Bandulavića, gramatičari ga ne registriraju. Isti je slučaj s nast. *-eh* u L mn. i-vrste. U Bandulavića je sveden na tri potvrde, Kašić ga ne uvodi u svoj gramatički opis, nemaju ga Gundulić ni Palmotić, pa ga ne nalazimo ni u gramatikama (Daničić 1874: 92–144). I mn. m. r. već je od kraja 16. st. počela primati nastavke *-im*, *-ima*, *-mi*, iako je staro *-i* bilo najčešće, što se odrazilo na Kašićev izbor u gramatici, obilježilo jezik bosanskih franjevača, Gundulićev i Palmotićeve, pa se sasvim razumljivo višestruki nastavci preslikavaju i u gramatičkim pravilima (Daničić 1874: 114–130).

Između književnih tekstova i gramatika postojala je izrazita usklađenost, pri čemu valja naglasiti da su neka djela morala predstavljati neku vrstu jezičnoga etalona. Ne bi bilo pre-smjelo tvrditi da su za dubrovačke isusovce, posebno za Della Bellu, uzorni jezikoznanci bili Gundulić i Palmotić, za franjevce uzor-jezik predstavljao je Bandulavićev lekcionar, a za sve njih ulogu propisa imala je Kašićeva gramatika.

Supostojanje staroga i novoga ocrtno u imeničkoj kategoriji obilježje je i zamjeničke deklinacije, s tim što treba istaknuti da nove nastavke vezujemo za dubrovačko područje, odnosno za Mikalju i Della Bellu, a među oblicima za D i I mn.

Della Bella ne pokazuje neku posebnu dosljednost u kategoriji ličnih zamjenica, pa se tako za *mi* donose samo stari oblici: *nam* (D), *nas* (L), *s nami* (I), a za *vi* daje promjenu: *vam*, *vami*, *vama* (D), *vas* (L), *s vami*, *s vama* (I). Danas je teško pretpostaviti da razvoj tih dviju zamjenica nije išao paralelno, prije će biti da je pisac gramatike uspostavljao paradigmu prema stanju zatečenom u jeziku pisaca, pa što je našao, to je i zapisao kao ovjereni oblik.

U ostalih gramatičara imamo većinom stare nastavke uz ograničenu prisutnost novih, u istoj mjeri kao i u imeničkoj deklinaciji.

Deklinacija pridjeva također se potpuno slaže s tom slikom uz napomenu da je L i I mn. izrijekom dan samo u Della Belle, dok Mikalja, iz već spomenutih razloga, ima samo D mn.

⁵ Osim Della Belle Jurin spominje kao uzorne pisce i jezikoznance “znamenitoga Ramljanina”, vjerojatno misleći na fra Jerolima Filipovića, te učene Kačića, Šitovića, Kneževića i Barakovića, (*Osservazioni* 434). Della Bella citira Palmotića, Gundulića, Držića, Kašića...

Gramatičarima je više muke zadavao pridjevski vid nego deklinacija, premda su vid i deklinacija povezani i međuovisni. Kako latinski jezik nema distinkciju određeni – neodređeni vid, pa ni različite deklinacije, pisci latinskih gramatika Šitović i Babić isključivo dekliniraju pridjev po zamjeničko-pridjevskoj promjeni. Tako će se uz N *dobar* pojaviti kosi padeži *dobroga, dobromu*, ili *ljut, ljutoga, ljutomu* (Šitović); *čestit, čestitoga, čestitomu; dobar, dobroga, dobromu* (Babić).

Razliku u vidu uočavaju, premda je tako ne definiraju, Jurin i Della Bella, ali za njih ona predstavlja problem sintaktičke naravi a ne morfološke.

Obojica zaključuju da pridjev kao predikatno ime uvijek ima neodređeni vid, a kao atribut određeni, s tim što, naravno, ne ekspliciraju pravilo nego oprimjeruju rečenicama. Razlika u uporabi definira se kao veza s glagolom *jesam*, ili kao veza izravno s imenicom. Primjeri su Della Bellini školski jednostavni: *Dobri Petar reče/Petar jest dobar*. Della Bella čak registrira naglasne razlike u ž. rodu. *Ova kobila jest mlâda. Mlâda kobila brzo trči*.⁶

Zanimljivo je također da Jurin preuzima Della Belline primjere, pa u obojice nalazimo iste rečenice: *Mladi čovjek trči brzo, Sveti čovjek jest umiljen* (Jurin 435, Della Bella 10).

Iako Kašić ne razmatra pridjevski vid kao zasebnu pojavu, već se na morfološkoj razini zadržava na napomeni da posvojni pridjev može imati promjenu *Petrovoga/Petrova, Petrovomu/Petrovu*, te da postoje oblici m. r. na suglasnik i na *-i*, upute o uporabi oblika otkrivaju da su ga Jurin i Della Bella bez ostatka oponašali.

Kašić, naime, opominje da kad god se pridjev vezuje za glagol *jesam*, uvijek završava na suglasnik (*Lud jest človik koji Boga ne ljubi*), a na *-i* završava kad je “pravi pozitiv” u primjeru: *Mladi konj brz jest*. Jasno je odakle su mlađi slovničari crpili svoja znanja i na temelju čega su izgrađivali pravila.

Posvojne zamjenice spominjemo iz nekoliko razloga. Najprije, Kašićeva, najstarija hrvatska gramatika nema posvojnih zamjenica *njegov, njihov, njezin*, a ne nalazimo ih ni u Mikaljinu *Kratkom nauku*. U latinskim gramatikama Šitovićevoj i Babićevoj uz G jd. ličnih zamjenica dodaju se oblici *njegov, njezin, njihov*, uz “opomenu” da genitivi “zlamenuju posidovanje”.

Tek će Della Bella, doduše kao pokazne zamjenice, izrijeком navesti *njegov, njihov*, a ni on neće znati za ženski lik *njezin*. Potpuno ga oponaša i Jurin.

Zima donosi podatke za Gundulića i Palmotića, koji također pripadanje izriču genitivom lične zamjenice *nje, njih*, a u starijih dubrovačkih pisaca to je redovita pojava (Zima 1887: 198).

Della Bella je iz jezika poezije preuzeo u gramatički nacrt oblike posvojnih zamjenica *ma, tva, me, tve*, nazvao ih skraćenim, i time se odvojio od svih ostalih gramatičara, osim od svojega nasljedovatelja Jurina.

⁶ Naglasak je nepromijenjen prenesen iz teksta gramatike.

Svakako treba napomenuti još jednu specifičnost Della Belline gramatike. Kako Della Bella kod imenica m. r. razlikuje živo/neživo, pa prema tome i uvažava jednakost G i N jd., odnosno G i A jd., istu će razliku provoditi i kod odnosnih zamjenica. On prvi uspostavlja razliku *koji/kojega* u A jd., što je problem i u suvremenoj normi, gdje se još uvijek javljaju nesigurnosti. Della Bella upozorava da treba reći: *Daj mi oni dinar koji ti sam dobio, Lijep jest raj koji dobivaš*, premda se čuje i: *Mislim o lijepomu raju koga mi hoće Bog dati*.

U kategoriji glagola zanimljivi su oblici imperfekta, futura i prisutnost participijske kategorije. Budući da u analiziranoj Jurinovoj gramatici nema dijela o glagolima, on će biti isključen iz sljedećih razmatranja.

Kašić pod naslovom indikativni preterit imperfekt donosi oblike koje bismo u suvremenoj gramatici nazvali imperfektom, a u kojima nas zanimaju 1. i 2. l. mn. s nastavcima *-homo*, *-hote* (*učahomo*, *učahote*).

Identične nastavke nalazimo i u Mikalje: *viđahomo*, *viđahote*, u Della Belle: *učahomo*, *učahote*. Šitović i Babić imaju prijelazni oblik imperfekta: *ljubljahmo*, *ljubljahte* (Šitović), odnosno bez /h/: *ljubljam*, *ljubljate* (Babić).

Iako povijesna gramatika uči da su se aoristni nastavci učvrstili u imperfektu u 17. st., primjeri iz gramatika to opovrgavaju. Mislimo da je i ovdje usvajanju nastavaka *-homo*, *-hote* pridonio ugled Kašićev i Bandulavićev. Pogledamo li jezik starih pisaca kako ga predstavlja Daničić u *Istoriji oblika*, vidjet ćemo da imperfekt nije posebno živ, osim od pomoćnoga glagola *biti*, da su potvrde iz manjega broja pisaca nego u drugim kategorijama, te da su 1. i 2. l. mn. potvrđeni s manjim brojem pojava. Najčešće su potvrde iz Kašićeva jezika, Bandulavićeva i dubrovačkih pisaca 16. st. (Daničić 1874: 299–317). Imperfekt je vjerojatno imao status knjiškoga oblika, što je pridonijelo čuvanju starih nastavaka.

Futur I. izriče se u svim promatranim gramatikama, bez obzira na to kakve specifične nazive pojedini gramatičari davali tom obliku, pomoću infinitiva i punoga ili enklitičkoga prezenta glagola *htjeti*: *učiti ću*, *učit ćeš* (Kašić), *ja ću imati*, *imati ću* (Mikalja), *imati ću*, *imat ću* (Della Bella), *biti ćeš*, *biti hoćeš*, *reći će*, *naći ćeš*, *biće*, *besidiću* (Šitović), *ne-navidićeš*, *ja ću ljubiti*, *ljubiću*, *ti ćeš činiti*, *vidićeš* (Babić). Mogli bismo jednom riječju definirati tu tvorbu kao identičnu suvremenoj pisanoj (t-ć) i izgovornoj (ć).

Razlike prema suvremenom jeziku i razlike između pisaca pojavljuju se u futuru II., koji naši gramatičari uglavnom tako ne zovu, najviše stoga što su njihovo nazivlje i glagolski sustav pod izrazitim utjecajem latinskoga ili (u Mikalje) talijanskoga jezika.

Bez obzira na različite nazive, koji su predmet gramatikologije više nego ove analize, koristit ćemo naziv futur II.

Kašić pod odrednicom konjunktiv futur bilježi: *kada budeš učio*, *kada budemo učili*, kao što se i u Della Belle sklop *kad budem orati/kad budem orao* našao pod oznakom konjunktivni futur.

Mikalja *kad budem imao/kad ja uzimam* naziva “vremenom koje ima doći načina koji

sastavlja”, Šitović u paradigmama navodi tvorbe: *budem biti, uzbudem biti*, u nevezanom tekstu: *budu razumit, budu svršit*, Babić: *kad ja uznenavidim, kad uzbudem nenaviditi, kad se ja budem učit, budu učit, budeš štio*.

Uporaba naznačenih oblika obvezatno uz veznik *kada* signalizira da su svi gramatičari sasvim dobro osjećali da futur II. ne može stajati samostalno, nego samo u subordiniranoj vremenskoj rečenici. Suvremena norma svojim oblikom *budem+glag. pridj. radni* produžava Kašićevu i dijelom Della Bellinu i Mikaljinu liniju, dok konstrukcija dalmatinskih i bosanskih gramatičara nije imala budućnosti. S tim u vezi svakako naglašavamo da *budem+inf.* Zima drži odlikom starih hrvatskih spomenika, a najviše starodubrovačkoga i staročakavskoga govora, što ilustrira nizom potvrda, pa je nezaobilazno pitanje zašto se taj lik nije nametnuo Kašiću, odnosno zašto je iščezao iz suvremenoga hrvatskoga jezika (Zima 1887: 256). U novijim radovima o tom problemu inzistira se na razlici u značenju sveza *budem+inf.* (subbudućnost) i *budem+gl. pridj. rad.* (predbudućnost), kao i na opreci svršenost – nesvršenost glagola (Marotti 2002: 158). Takvih tankočutnih razlika u starim gramatikama nema, a jedva da bismo ih našli i u suvremenih slovnika. Međutim, valjalo bi porazmisliti o ideji da je svezi *budem+inf.* Maretićeva gramatika zatvorila vrata prema suvremenom književnom jeziku proglašivši ju “dijalektizmom južnih krajeva” (Marotti 2002: 144).

Glagolski prilozi sadašnji i prošli zahtijevaju komentar i kao oblici i kao dijelovi rečeničnoga ustrojstva.

Prilog sadašnji registriran je u svih u paradigmama redovito na *-ći*: *imajući, učeći* (Kašić, Mikalja), *raneći, ljubeći* (Della Bella), *ljubeći, noseći* (Babić, Šitović), odnosno u nevezanom tekstu: *govoreći, budući* (Mikalja).

Zamjetno je odsuće oblika na *-e* (*muče, hote, nehote, glede, grede*), iako prema podacima Daničićeve *Istorije oblika* ti likovi žive u pisaca 16. st., a u 17. ih nalazimo ograničeno i u Gundulića (1 potvrda) i u Bandulavića (1 potvrda) (Daničić 1874: 350–351). U tom se slučaju potvrđuje, možda jasnije nego u drugim kategorijama, da sve što nije bilo obilježje jezika vodećih pisaca, a za mlađe gramatičare što nije postojalo u Kašića, ne možemo naći u gramatičkom opisu. Niska čestotnost toga lika u jeziku pisaca – uzora označila ga je negramatičnim.

Prilog prošli u paradigmama uglavnom je na *-vši*: *ticavši, dvignuvši* (Kašić, Della Bella), u nevezanom tekstu: *razumivši* (Mikalja), u paradigmama i nevezanom tekstu: *metnuvši, mirivši, ostavivši, napisavši, stavivši, rekavši* (Šitović), *ostavivši* (Babić).

Zapažamo iznimno malobrojne potvrde u pravilima starih oblika na *-ši*: *mogši* (Kašić) *mogši/mogavši* (Della Bella), kao što su ograničeni na jednu potvrdu i u nevezanom tekstu: *rekši* (Babić, Šitović). Prema dosadašnjim spoznajama ti su stari oblici nestali iz jezika do 17. st., pa bi njihova pojava u gramatikama i jeziku gramatičara s toga stajališta bila arhizam. Sklonija sam tumačenju zasnovanom na literarnoj provenijenciji tih oblika. Mislim da je Kašić iz jezika književnih djela preuzeo oblik *mogši*, Della Bella se povodi za Kašićem,

ali uvodi naporedo i novi oblik, što je pokazatelj njegova odnosa prema gramatičarskom predlošku i prema novoj jezičnoj činjenici. Šitovićevo i Babićevo *rekši* dug je bosanskoj franjevačkoj tradiciji. Tako je jedan knjiški oblik postao obilježje prestižnoga izraza.

Međutim, u to vrijeme još uvijek živi oblici tipa *došadši*, *uzamši*, *potekši*, koji izrazito obilježavaju Bandulavićev i Glavinićev jezik, ali ne jezik Gundulićev i Kašićev u gramatici, nisu našli mjesto ni u jednom gramatičkom opisu (Daničić 1874: 378). Razlog tomu pronalazimo u pravilu koje za tvorbu toga oblika navodi Kašić: “Gerund preterita, sasvim nesklonjiv, može se tvoriti od infinitiva mijenjanjem sloga *-ti* u *-vši*, kao *učiti*, *učivši*, *govoriti*, *govorivši*, i tome slično.” Jednom ustanovljeno pravilo ozakonilo je samo nove tvorbe.

Dug tradiciji su svakako trpni pridjevi *došasti*, *prošasti*, što ih nalazimo u Mikalje, Babića i Šitovića. U Mikalje funkcioniraju isključivo kao gramatički naziv: *vrime prošasto*, *vrime došasto*, dok u obojice franjevačkih pisaca osim te nazivoslovne uporabe imamo i “slobodnu” uporabu, npr. *došasti mīsec* (Babić), *prošasto zabilīžen’je* (Šitović). Takva uporaba u skladu je sa slikom što je pokazuje franjevačka književnost kroz cijelo vrijeme svojega postojanja, unatoč navodima povijesnih gramatika po kojima se taj oblik gubi iz jezika u 17. st. (Gabrić 1989: 132; Gabrić 2002a: 68).

Sintaksa

Budući da su sve promatrane gramatike posebno u glagolskoj kategoriji slijedile latinski model, sve su uvodile kategorije gerunda i participa bez obzira na to što hrvatski preobrazbom od participa dobiva glagolske priloge i glagolske pridjeve, a od gerunda glagolski prilog ili glagolsku imenicu.

Ako se radi o gramatici latinskoga jezika, kao što su Babićeva i Šitovićeve, sasvim je očekivana pojava tih kategorija, pa je samo pitanje koji hrvatski oblik smatraju ekvivalentom, odnosno kako razrješavaju latinski lik. Opisuje li gramatika hrvatski jezik, ovdje Kašićeva i Della Bellina, onda je uvođenje participa zaista robovanje latinskomu modelu.

Kako se odnosi latinski particip – hrvatski glagolski prilozi, gerund – hrvatski glagolski prilozi uglavnom tiču gramatikologije, ali su nezaobilazni i u razmatranju jezika opisanoga u gramatikama, možda se uvod koji slijedi doima preopsežnim, ali je svakako nužan. Naši su gramatičari osjećali razlike između latinskoga i hrvatskoga u tom segmentu glagolskoga sustava, posebno kad je korisnicama gramatika trebalo približiti te specifične, za hrvatski netipične kategorije, pa će se u Šitovića i Babića naći upute kako treba “tumačiti” ili “priobračati” participe i gerunde, odnosno kako ih treba prevesti. Taj je prijevod zapravo slika uporabe priloga u jeziku vremena zaustavljenoga u gramatikama.

Kašićeva gramatika operira nazivima (i pojmovima) particip prezenta i imperfekta,

gdje prema lat. *habens* kao ekvivalent postavlja *imajući*, *imajuća*, *imajuće*. Particip pluskvamperfekta i perfekta I. u obliku je *imal*, *imala*, *imalo*, što odgovara lat. *havuto*, *-ta*, *-to*. Particip perfekta i pluskvamperfekta II. glasi *imavši*, *imavša*, *imavše* i prijevod je lat. *hauendo havuto*. Oblici *imajući* (*havendo*), *čitajući* (*docendo*)... nazivaju se gerund prezenta i imperfekta, a *imavši*, *budući imao* svrstani su pod gerund perfekta i pluskvamperfekta. Kašić za gerund preterita *govorivši* izrijekom veli da je “sasvim nesklonjiv” i kao ekvivalent u latinskom je *hauendo parlato*.

Istu sliku nudi i Della Bellina gramatika, čak i isto nazivlje, ali Della Bella, imajući kao i Kašić pred očima hrvatsku govornu situaciju, redovito uz svaki obrađeni glagol napominje da je gerund nepromjenljiv i da jedan oblik služi za sva lica i sve brojeve (“Il Gerundio è indeclinabile e serve a tutte le persone e numeri”²⁴). Istu primjedbu daje i uz oblik *imavši*, što znači da je uočio razliku između participa i glagolskoga priloga.

Pogledamo li jezik starih pisaca, uočiti ćemo da nigdje nema dekliniranoga priloga prošloga, pa je zaključak gramatičara svoj temelj imao u književnojezičnoj praksi.

Dodajmo tomu da su pravila za tvorbu oblika *imajući*, *imavši* identična naputcima suvremenih gramatika.

Mikalja je opisujući talijanski jezik također morao razriješiti talijanske participe, pa je *amente* preveo *koji ljubi*, *amato* je isto što i *ljubljen*, a particip budućega vremena – *futuro* razvezan je rečenicom: *koji ima biti*.

Kao udžbenici latinskoga jezika Šitovićeva i Babićeva gramatika imaju sve latinske gerunde, gerundije i participe, ali je zanimljivo da ih razrješavaju drukčije nego Kašić i Della Bella. Oni, zapravo, prevode latinske oblike, i to tako što gerund tipa *amando* dolazi s ekvivalentom *ljubeći*, a particip prezenta *amans* razrješavaju kao *ljubeći*, *koji ljubi*. To je prvi slučaj da se u gramatičkom tekstu tako razrješava latinski particip, iako je zapravo u hrvatskom jedini mogući način. Naravno, osim što se radi o drugom jeziku, Babićevo i Šitovićevo rješenje na Mikaljinu su tragu.

Izvan konjugacijskih uzoraka svi su gramatičari skloni uporabi promjenljivoga priloga sadašnjega, što je produženje latinskoga participa. Primjeri su uglavnom nazivi nastali izravnim prevođenjem s latinskoga: *riječ trpljeća*, *riječ čineća*, *ime stojeće* (Mikalja); *verba svršujuća*, *verba trpljuća*, *verba ostavljajuća ili prominjajuća*, *imena brojeća*, *ime stojeće* (Babić); *ukazujući način*, *deponente to jest ostavljajuće*, *slova zajednozvoneća* (Šitović). Šitović ide i korak dalje pa promjenljivi prilog (particip) rabi izvan nazivlja, ali opet na razini metajezika: *postavljam riči nemajuće supina*. Izvan nazivlja prilog sadašnji se deklinira u Babića u sintagmi *živine letuće*, što je tradicionalna sintagma nabožne književnosti, pa je njezina pojava u Babićevu jeziku odraz franjevačke književnojezične koine. U predgovoru pak piše: “... *počimajućim dajem na znanje*”, gdje Babić deklinira supstantivizirani particip u najboljoj maniri svih pisaca koji su se oslanjali na latinski, od franjevaca do Kašića (Gabrić 1989: 196–197).

Rečenica *Ja štijući često Cicerona, naučio sam jezik latinski* nije Šitovićev prijevod

latinskoga gerunda ili participa prilogom sadašnjim – nego konjunktiva, što se vidi iz izvornoga teksta: *Cum Ciceronem frequenter legam, linguam latinam didici*.

Šitović prilogom sadašnjim prevodi i latinski gerund, što ilustrira primjerima: *Plorando defessus sum – Plačuci umoren jesam; Argumentando clariora fiant omnia – Razložeci bistrija čine se svaka*.

Hrvatski pasaži u latinskim gramatikama bilježe konstrukciju *za+infinitiv* u vrijednosti namjerne rečenice u nevezanom tekstu ili kao prijevod latinskoga gerunda u gramatičkim obrascima.

U nevezanom tekstu registrirane su potvrde: *ovde sada tumačim... za znati i razumiti; kako moreš viditi... za bolje se uvižbati i naučiti; za znati naprav tumačiti... (Babić); za razabrati plemena imena mećem...; za znati pisati na pravu ima se ...; neka učenici ...nauče za istomačiti mnoge riči ... (Šitović); za umiti prominjivati riječ... od potribe je...; ovo malo nauka za učiti jezik latinski dosta će biti ... (Mikalja)*.

U paradigmama konstrukcijom *za+inf.* Šitović i Babić razrješavaju latinski gerund sam ili s prijedlozima: *Dođoh ovdje za vidit tebe – Veni huc ad videndum te; Za izvršit – Ad exequendum (Šitović); za ljubiti – amandum; za učiti se – doctum (Babić)*.

U toj uporabi infinitiv ima niz starih pisaca (Gabrić 1989: 187). To je obilježje dopreporodnoga hrvatskoga književnoga jezika u procesima novovjeke standardizacije izgubljeno na razini književnoga izraza, ali je izrazito prisutno u razgovornom jeziku.

Kašićeva gramatika govori o pasivnim oblicima glagola, s primjerima koji pokazuju da se pasivno značenje izriče na tri načina: *ja sam štovan, zemlja je orana od mene, žive se život vele trudni*. Pravilo VIII. poglavlja o konstrukciji izriječkom tvrdi: “Glagol pasivnoga značenja iza sebe traži ablativ s prijedlogom *od* – Pisma su sveta ljubljena od mene”. Della Bella je nešto oskudnije protumačio pasiv, ali je u poglavlju o konstrukcijama napomenuo da pasivni glagoli traže dopunu u ablativu s prijedlogom *od*: *Grešnici otvrdnuti jesu pedepsani od Boga*. Njegov je i primjer: *meni je drago biti ljubljen od tebe*. Babić i Šitović su o pasivu govorili s obzirom na sintaktičku mogućnost dvostrukoga izricanja. Babić pasiv objašnjava primjerima *ja se ljubim, ja sam ljubljen*, uz naznaku da oboje znači “da sam od drugoga ljubljen”. Šitović latinski pasiv u rečenici *Deus amatus est a religioso* tumači sintaktičkim prevedenicama *Bog je ljubljen od redovnika, Bog se ljubi od redovnika*.

Zanimljivo je da se agens izriče s *od+genitiv* i uz kopulativno-participsku i uz refleksivnu konstrukciju, što je očiti sintaktički kalk prema latinskom.

Nevezani tekst u Babića i Šitovića potvrđuje da je predloženi tip bio odlika književnoga izraza, što potvrđuju sljedeći primjeri: *Meštar moj štuje se od mene, Jer sam od drugoga ljubljen (Babić), Knjige se prodaju od knjižara, Svaka su učinjena od Boga (Šitović)*. Kako je takav pasiv s izrečenim agensom odlika franjevačke književne koine, jasno je da su franjevački gramatičari na njoj temeljili svoje gramatičke naputke (Gabrić 1989: 194–195).

Ne bi se moglo reći da promatrane gramatike imaju neki poseban odjeljak o sintaksi

padeža, ali se takvim mogu smatrati svi oni ulomci koji govore o uporabi prijedloga s pojedinim padežima. U suvremenim praktičnim gramatikama sintaksa padeža se nerijetko i tumači pravilima o prijedložno-padežnim vezama s obzirom na to da je to pri svladavanju jezika teži problem. O Kašićevoj se sintaksi tako uvijek govori kao o 13 pravila o konstrukciji, po uzoru na Alvarezove naputke, a zaboravlja se da čitavo poglavlje o prijedlozima zapravo govori o uporabi padeža. Na tom Kašićevu nacrtu temelji se i Della Bellino poglavlje o prijedlozima, pa i Babićevo i Šitovićevo. Jurin je oponašao Della Bellu, s tim što nije bio jednako iscrpan i što je izostavio dio o mjesnim prilozima.

U ovom radu zanimaju nas prvenstveno pojave koje bitno razlikuju suvremeni jezik od jezika starih gramatika, kao i odlike onodobnoga književnoga jezika koje su svoje mjesto našle u promatranim gramatičkim opisima ili pak u hrvatski pisanim gramatičkim naputcima.

Jezik primorske književnosti – i štokavske i čakavske – obilježen je dopunom *od+G* uz glagole govorenja, mišljenja, osjećanja i srodnih značenja, što je sintaktički kalk prema talijanskom (Zima 1887: 211–212). Koliko je ta književnost izvor istovrsnoj pojavi i u franjevačkoj književnoj koine, a koliko je pak u franjevacu nastala izravnim prevođenjem, teško je reći. Zanimljivo je da za nju nemamo potvrde u Kašićevoj gramatici, ali samo zato što uz prijedložno-padežne veze Kašić ne daje za primjer cijelu rečenicu. Inače, Kašićev jezik u djelima obiluje primjerima takve konstrukcije.

Šitović i Babić u svojim hrvatski pisanim “opomenama” (uputama) redovito rabe takvu dopunu, premda u različitoj mjeri. Babić najčešće u naslovima odjeljaka – *od pristavaka, od meumetaka, od sastavaka* (paralelno s latinskim *de conjunctione*); nešto manje u tekstu: *od ovi participija rekli smo...; od participija vidi u njegovu deklinacionu...*

U Šitovića je to uočljivo obilježje: *...da se ne disputate od lekcija; što smo rekli od gerundija; od dativa mučim za sada; govori od ovoga verba; besidi od riči.*

Mikalja će također u naslovima podrazumijevati glagol *govoriti*, pa će napisati: *Od imena, Od namisnika imena, Od riječi posobite...* U tekstu je to redovita dopuna: *Ovo budi dosta rečeno od imena stojećega; ... drugdje ćemo od njih govoriti.*

Bez obzira na to što sva dubrovačka književnost, pa i pisci koje Della Bella ekscerpira za svoj rječnik i gramatiku, s visokom čestotnošću imaju dopunu *od+G*, on nije ni spomenuo tu mogućnost, već za prijedlog *o* kaže da ide uz lokativ i ilustrira primjerima: *govorim o tebi, govore o mnozijeh grijesijeh*. Pretpostavljamo da je Della Bella ovdje postupio puristički, svjestan stranoga podrijetla prijedložno-padežne veze *od+G*. Jurin prenosi, kao i drugdje, sve što nađe u svoga znamenitoga uzora “Erudito Ardelio”, pa i on uz prijedlog *o* veže lokativ: *govorim o tebi, o mnozijh govore*.

Della Bella je najopširnije obradio uporabu prijedloga uz pojedine padeže, s tim što se uočava neka vrsta sklonosti da zapiše i kao gramatične opiše prijedložno-padežne veze tipične za dubrovački govor. Među takvima je nekoliko zanimljivih ponajprije stoga što ni danas nisu obilježje književnoga jezika.

Uz prijedlog *u* Della Bella kao primjere uporabe navodi: *stoji u mene, u nas, u Marije* i napominje da su *mene, nas, Marije* genitivi. Uz glagole *doći, poći* Della Bella također stavlja istovrsnu dopunu: *došo je u Marije, u mene, poći u Marije*.

Tu bismo danas očekivali prijedlog *kod*: *stanuje kod mene, kod Marije, stoji kod Marije*, odnosno *k*: *došao je k meni, k Mariji, poći k Mariji*. Jezik starijih pisaca rjeđe, a pučkih umotovorina češće, obilježava takva uporaba prijedloga *u*. Da se radi o arhaičnoj crti, govori podatak da u Kulinovoj povelji čitamo “*i dokole u mene budu*”.

Uz *kod* Della Bella citira samo primjere *kod grada, kod moje kuće, kod kralja* bez širega konteksta koji bi pomogao da se uoči relacija, pa se moramo poslužiti ponuđenim talijanskim ekvivalentom *appresso*, koji sugerira značenje ‘blizu’, ‘pokraj’.

Uz prijedlog *u* danas dolazi lokativ kad se označava mjesto vršenja radnje, no u starih gramatičara koristi se u tom slučaju i akuzativ. Osim u uputama takvih primjera ima i u nevezanom tekstu u svih autora: *u slovinski jezik nahode se...* (Mikalja), *u naš jezik se razumi; razume se u treću personu; svak more u svoj jezik...tumačiti* (Babić), *u naš jezik...smiša se* (Šitović). Kašić tvrdi da je sveza *u naš grad, u ovi način* spoj prijedloga i nominativa, pa je i stavlja u odjeljak “O prijedlogu koji zahtijeva nominativ”, zajedno s primjerima: *za uzrok, pojde na mir*, što nam omogućuje da zaključimo kako se radi o akuzativu.

Della Bella u svom razmatranju prijedloga *u* napominje da se gdje god stavlja akuzativ umjesto lokativa, ali samo u vremenskom značenju: *u ovu uru, u naše doba*, po čemu se slaže s Kašićevim primjerom *u dni one*, svrstane u paragraf “O prijedlogu koji zahtijeva nominativ i akuzativ množine”.

Della Bella uz prijedlog *po* donosi nekoliko padežnih veza, uglavnom istih kao u suvremenom jeziku. Iznimku predstavlja *po* protumačeno s *dopo* ‘poslije, nakon’, što norma suvremenoga hrvatskoga jezika izrijeком zabranjuje. Njegovi su primjeri: *po smrti, po njegovu porodu, po Božiću*. Takvu će funkciju *po* imati i u Jurina: *po obidu, po večeri, po njegovu porodu, po smrti*, s tim što uz posljednji primjer Jurin dodaje da se može reći i *posli smrti*.

Izvor toj pojavi može biti i Kašićeva gramatika u kojoj također *po* – protumačeno kao *post* – ulazi u regularni opis jezika: *po smrti (post mortem)*.

Babić i Šitović *post* zamjenjuju s *posli*: *posli smrti* (Šitović), *posli kraljevstva* (Babić).

Uz *nakon* s ekvivalentom *à capo ò dopo* Della Bella primjerima *nakon mjeseca, nakon mene* nije sasvim jasno odredio jesu li *nakon* i *po* blisko značni.

Suvremena norma *van* tretira kao prilog, a kao prijedlog preporučuje samo *izvan*. Naši nam stari gramatičari, počevši od Kašića, otkrivaju da je *van* u značenju *extra* sasvim uobičajeno: *van (extra) – van kuće, van grada* (Kašić), *van (fuori) – van crkve, van raja, van sebe* (Della Bella), s tim što Della Bella dodaje i *izvan sebe*. Jurin naporedo uz *van* navodi i *izvan*, s tim što pretežu primjeri kao u suvremenom jeziku: *izvan Boga nije dobra; izvan zemlje nije stana; van postelje ni pokoja*.

Babić i Šitović *extra* prevode s *izvan*, ali nemaju ilustraciju primjerima.

Stari gramatičari poznaju prijedloge koji pripadaju samo jezičnoj dijakroniji, a ne i sinkroniji, odnosno ukoliko postoje u suvremenom jeziku, imaju status zastarjelice ili su stilski obilježeni. Takvi su prijedlozi *razmi*, *izvan* sa značenjem ‘osim’, *cječ/cječa*, *suproč*, *svrhu*, *vrhu/vrh*.

Bliska toj vrsti pojava jest uporaba danas uobičajenih prijedloga ali sa specifičnim značenjem, tipičnim za dijalekte i razgovorni idiom.

Tako će se u Della Belle posebno istaknuti prijedlog s uz genitiv u značenju uzroka: *S Petra sve je došlo*; *Nebesa su zatvorena s grijeha huda*, a njegov epigon Jurin dodat će tim primjerima i vlastiti: *Sve je ovo s tebe došlo*.

Takvoj uporabi prijedloga *s* samo kao daleki odjek u suvremenom jeziku odgovara tip: *S toga razloga ja neću doći*, ali teško da bismo rekli *s tebe neću doći*.

U svim gramatikama razlikuju se mjesni prilozii *gdje* (= u kojem mjestu), *kamo* (= u koje mjesto), *kuda* (= kojim smjerom), što je odlika i današnje književnojezične norme. Tako Kašić razlikuje “stanje na mjestu”: *ubi = gdi*, “kretanje do mjesta”: *quo = kamo*; “kretanje po mjestu”: *qua = kuda*. Istu strukturu zadržavaju Babić i Šitović, pa se može pretpostaviti da sva trojica nasljeđuju Alvarezovu shemu.

Della Bella takvu sliku dopunjava primjerima: *gdje si, kamo ideš, kuda se ide*.

Della Bella u poglavlju “Nekoliko pravila o konstrukciji” govori o rekaciji pojedinih glagola. Izdvojiti ćemo samo one, skoro egzotične primjere u kojima se pojavljuju znatnije razlike prema suvremenoj normi i slučajeve koji su u suvremenoj normi podložni utjecajima drugih jezičnih sredina i nestandardnih idioma, pa stoga na neki način nestabilizirani.

Uz glagol *biti* Della Bella donosi primjere s dopunom u dativu, očito knjiške, danas stilski markirane: *Bolje je biti progonjenu nego pomilovanu*; *Bolje je biti ubogu s apostolom, nego bogatu s lakomcima*.

Igrati se s ekvivalentom *givocare* dopunjava se s *na+A*: *igrati se na karte*, kako je uobičajeno u primorskim govorima.

Uz glagol *zahvaliti* Della Bella registrira dopunu u dativu, kao i danas, a uopće nema povratni lik *zahvaliti se* koji se u značenju ‘izreći zahvalnost’ u suvremenom jeziku često pogrešno rabi. Njegovi su primjeri: *Zahvalite Bogu*; *zahvaljujem ti, zahvaljujem ti*. Stara čakavska i štokavska, navlastito dubrovačka književnost i ima samo taj tip glagola. U dubrovačkoj književnosti, pa i u nekim pučkim pjesmama *zahvaliti se* znači ‘hvalisati se, uznositi se’ (Zima 1887: 154). Imamo puno razloga da pri normiranju o razlikama i značenjskim nijansama vodimo računa.

Braniti ima dva značenja, ‘zabranjivati’: *branim tebi da ne ideš* i značenje ‘pružati

zaštitu⁷: *Divica Marija nas brani*. U prvom slučaju danas je uobičajenija uporaba glagola *zabraniti/zabranjivati*.

Vjeriti se je Della Belli sasvim normalno na mjestu gdje hrvatski ima samo *zaručiti se*, a rekcija je s akuzativom i prijedlogom *za*: *vjerio se za Mariju*. Taj su glagol s dopunom *za+A* imali svi dubrovački pisci, uz dubrovačku varijantu *vjerati se*, koju čak nalazimo i u Kašićevoj *Venefridi* (Zima 1887: 169).

Iz starodubrovačkoga Della Bella ima glagol *hajati (se)* u značenju ‘mariti’, *hajem za ovo, hajem se ove stvari, ne hajem se prijetnje tvoje* i primjer iz *Osmana*: “*A ban slavni zla silnika nijedne prijetnje ne haje se*” (Zima 1887: 144).

Brinuti se ima dopunu u instrumentalu: *brinem se tobom, tvojijem zdravjem, kućom*.

Iako su neusporedive s većinom analiziranih gramatičarskih tekstova, dodajemo još dvije sintaktičke karakteristike prvenstveno zbog njihova knjiškoga statusa u starom jeziku.

Pod utjecajem latinske sintakse svi stari pisci umjesto jednine sr. roda zamjenica i pridjeva rabe množinu, pa je ta crta prisutna i u gramatikama franjevačkih pisaca, što je u njihovu jeziku znak vezanosti za franjevačku koine (Gabrić 1989: 186). Primjeri: *koja god moleći isprosimo od Boga...; i druga koja se razume... (Babić), i tako ostala...; ostavljam svaka ove naredbe koja se imaju viditi...; ova koja slide besidiću latino..., Razložeci bistrija čine se svaka* (Šitović).

Samo u jednom slučaju, kad želi citirati biblijski tekst, Babić rabi vezu *po usta*, tipičnu za cijelu nabožnu književnost: *po usta kralja Davida*. Stoga se ne može govoriti o tome da je ta odlika ušla u gramatički opis jezika, ali očito svom autoru nije bila negramatična, ili neovjerena, jer bi je onda – kao učen gramatičar – vjerojatno izbjebao.

Potvrđenoj činjenici da su gramatike preslikale književni jezik svojega vremena, da je jedan književni jezik zapravo prezentiran u gramatikama, dodajemo i jedan mogući pogled: pretpostavljamo utjecaj gramatičkih propisa na jezik književnih poslenika. Usporedba je moguća između jezika franjevačkih gramatika i franjevačkih pisaca 18. st. s dalmatinskoga područja.

U cilju dokazivanja postavljene pretpostavke pozornost zadržavamo na djelima najistaknutijih stvaralaca 18. st. iz južnoga hrvatskoga kruga, a to su poimenice: fra Filip Grabovac (1698–1749), fra Andrija Kačić Miošić (1704–1760), fra Petar Knežević (1701–1768). Navedeni su pisci odabrani prvenstveno zbog književnih kvaliteta i znatne popularnosti, a fra Petru Kneževiću odabrano mjesto priskrbljuje podatak da je prevoditelj i redaktor najpoznatijega dalmatinskoga lekcionara, koji je doduše postumno izdan – 1773. g.⁷

⁷ Autorica članka pripremila je dva rada o jeziku dalmatinskih franjevaca, jedan za III. kongres slavista u Zadru u listopadu 2003. i jedan za simpozij o fra Petru Kneževiću u Šibeniku, odakle potječu i podaci korišteni u ovom radu.

Podudarnost između jezika tih pisaca i jezika u gramatikama gotovo je stopostotna. Specifičnosti toga izraza, kao što su dosljedan štakavizam, novi glagolski prilozi na *-vši*, fut. II. u obliku *budem+inf.*, poznavanje zamjenice *njezin*, razvezivanje participa relativnom rečenicom, *od+G* uz pasiv, uporaba množine mjesto jednine zamjenica i pridjeva, *za+inf.* u vrijednosti namjerne rečenice – prisutne su u svih pisaca.

Poseban status imaju te odlike u jeziku fra Petra Kneževića. Kao predložak za izdanje lekcionara poslužile su mu Bandulavićeve *Pištole i evanđel'ja*, tada službeni lekcionar na čitavom hrvatskom i bosanskom prostoru, pa je očigledna njegova ovisnost o Bandulavićevu prijevodu. Međutim, u jezičnim je prilagodbama napustio one Bandulavićeve odlike koje su u suprotnosti s jezikom gramatika. Najuočljivije su razlike u dosljednom štakavizmu prema Bandulavićevu naporednom *št/šć* refleksu, isključivo novi nast. u G mn. nasuprot Bandulavićevim i novim i starim, uporaba posvojne zamjenice *njezin* mjesto Bandulavićeva *nje*, prilog prošli samo na *-vši* prema Bandulavićevom *-ši*, zatim prevođenje latinskih participa relativnom rečenicom.

Jedan detalj posebno upućuje na Kneževiću “gramatičku” upućenost: u Babićevoj gramatici latinski glagol *audio, audire* prevodi se sa *slušati/čuti*, s tim što se za aorist i prilog prošli pojavljuju samo *ču, čuvši*. Bandulavić je svaki oblik latinskoga glagola prevodio sa *slušati*, pa zato i ima *sliša, slišavši*, dok Knežević na paralelnim mjestima u svom prijevodu ima *ču, čuvši*, kao što je u Babića. Ma koliko izgledao sitan, taj nam se tip podudarnosti čini bitnim za suodnos gramatike i prevoditelja kao njezina korisnika.

Naravno, daljnja i sustavna istraživanja takvih relacija govorila bi više o naznačenoj hipotezi.

Zaključak

Gramatike južnih hrvatskih prostora 17. i 18. st. opisivale su književni jezik štokavskih stilizacija u obliku kakav se nalazio u djelima vodećih pisaca pojedinih žanrova i u djelima posebnoga statusa. Vjerojatno bismo, u najvećem broju odlika, isti rezultat dobili i da smo analizi priključili slavenske gramatike 18. st.

Cilj i svrha provedene analize bili su pokazati kako je 19. st. svojim ilirskim idejama o književnom jeziku bilo čvrsto ukorijenjeno u onom što su prethodna razdoblja ovjerila uporabom i gramatičkim zapisom, posebno u kategoriji množinskih padeža, u nekim glagolskim specifičnostima, pa i u ikavizmu, tako bliskom dalmatinskim ilirskim krugovima. Iako sva rješenja nisu bila tako blizu hvaljenom i precijenjenom novoštokavskom, nisu bila ni rezultat slučajnoga izbora. Njihov je izvor bio u gramatičarskoj i književnojezičnoj praksi ranijih stoljeća. Da nije postojao tako konzistentan štokavski (ne uvijek i potpuno novoštokavski) jezični tip, stabiliziran gramatičkim opisima, primijenjen u djelima s izrazitim komunikacijskim potencijalom i utjecajem kao što su lekcionari, bujan u jeziku pisaca od formata, malo bi komu u 19. st. u filološkim krugovima kajkavske Hrvatske palo na um izabrati štokavski za temelj književnoga jezika. Zašto nismo nastavili utrim stazama, do-

bro je znano, ali je isto tako očito da neka današnja kolebanja, nesigurnosti i nedorečenosti dugujemo odmakom od najpozitivnijih tradicija.

Ponuđeni je rad i pokušaj odgovora na pitanje jesu li svi propisi suvremene norme istodobno nastali, ili su posljedica određenih mijena u međudnosu konkretnih idioma i autonomnoga izraza kakav je standardni jezik. U tom bi smislu naš rad bio tek iskorak prema novim pogledima i saznanjima.

Izvori

1. Bartol Kašić (1604) *Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige*, Rim. [pretisak i prijevod u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002]
2. Jakov Mikalja (1649) *Gramatika talijanska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik*, Loreto.
3. Ardelio Della Bella (1728) *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*, Mleci.
4. Lovro Šitović Ljubušak (1742) *Grammatica latino-illyrica ex Emanuelis*, Venecija.
5. Toma Babić (1745) *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata*, Venecija.
6. Josip Jurin (1793) *Osservazioni sopra i Casi Nomi, Pronomi, Preposizioni della Lingua Illirica detta Slava*.

Popis citirane i konzultirane literature

- Bosanac, S. (1901) Ocjena Della Belline gramatike, Prilog za istoriju hrvatske gramatike, *Nastavni vjesnik*, 9, 529–561, Zagreb.
- Daničić, Đ. (1874) *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka 17. vijeka*, Beograd.
- Gabrić-Bagarić, D. (1984) *Jezik Bartola Kašića*, Sarajevo.
- Gabrić-Bagarić, D. (1989) *Jezik Ivana Bandulavića*, Sarajevo.
- Gabrić-Bagarić, D. (2002a) Babuša i franjevačka književnojezična baština, *Zbornik o Tomi Babiću*, 65–79, Zagreb.
- Gabrić-Bagarić, D. (2002b) *Život i djelovanje Bartola Kašića (1575.–1650.)*, pogovor pretisku *Bartol Kašić: Institutiones linguae Illyricae/Osnove ilirskoga jezika*, Zagreb.
- Jernej, J. (1981) Povijest talijanskih gramatika na hrvatskom ili srpskom jeziku od 1649. do 1900., *Rad JAZU*, 388, 131–236, Zagreb.
- Jernej, J. (1991) Struktura Della Belline gramatike, *Filologija*, 19, 23–29, Zagreb.
- Jernej, J. (1992) Gramatike Bartola Kašića i Jakova Mikalje, *Isusovci u Hrvata, Zbornik radova međunarodnoga znanstvenoga simpozija*, 295–300, Zagreb.
- Katičić, R. (1981) Gramatika Bartola Kašića, *Rad JAZU*, 388, 5–106, Zagreb.

- Kosor, K. (1981) Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića, *Kačić, Zbornik fra-njevačke Provincije Presv. Otkupitelja*, sv. XIII, 5–56, Split.
- Kravar, M. (1991) Staro i novo u Della Bellinoj gramatici, *Filologija*, 19, 13–22, Zagreb.
- Marotti, B. (2002) “Podlagajuchiega načina urime doscasto” u slovnici Tome Babića “Prima grammaticae institutio”, *Zbornik o Tomi Babiću*, 133–164, Zagreb.
- Moguš, M. (1984) Križanićeva hrvatska gramatika, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 19, 1–96, Zagreb.
- Stolac, D. (1991) Della Belline napomene o sintaksi, *Filologija*, 19, 45–48, Zagreb.
- Stolač, D. (2002) Sintaktičke napomene u gramatici Tome Babića, *Zbornik o Tomi Babiću*, 165–176, Zagreb.
- Šetka, J. (1967) O. fra Toma Babić, *Kačić*, I, 95–203, Split.
- Tafra, B. (1990) Mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika, *Rasprave Zavoda za jezik*, 16, 263–274, Zagreb.
- Tafra, B. (1993) *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb.
- Tafra, B. (1995) Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća, *Filologija*, 24–25, 349–354, Zagreb.
- Tafra, B. (1999) Jurinova gramatika, *Jezikoslovac fra Josip Jurin, Zbornik radova*, 7–36, Šibenik.
- Vončina, J. (1992/93) O povijesti hrvatske književne norme, *Filologija*, 20–21, 529–538, Zagreb.
- Zima, L. (1887) *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb.

LANGUAGE IN GRAMMAR-BOOKS OF SOUTHERN CROATIAN REGIONS IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

Summary

Grammar-books of the Southern Croatian regions in the 17th and 18th centuries described the literary language of štokavian stilizations in the form which could be found in works of the leading writers of particular genres and works of a special status. It is very likely, that we would have obtained the same result (for the majority of features) if we had incorporated Slavonian grammar-books of the 18th century into the analysis.

The aim and purpose of our analysis was to show how the 19th century with its Illyrian ideas about the literary language was firmly rooted in everything that previous periods had verified in usage and grammatical record.

Ključne riječi: gramatike, gramatički opis, jezik, metajezik, štokavske stilizacije

Key words: grammar-books, grammatical description, language, meta-language, štokavian stilizations